

дійсності, забезпеченню оволодіння системою математичних знань і вмінь, які передусім мають професійне, загальнокультурне спрямування, а також необхідні для успішного вивчення інших освітніх галузей [5, 12].

У нових педагогічних концепціях відбувається переосмислення всього навчально-виховного процесу з метою досягнення його вищої ефективності на основі новітніх науково-технічних знань. Формування висококваліфікованого майбутнього фахівця немислимо без комплексного підходу до навчання та виховання, взаємозв'язку розумових, пізнавальних, творчих, інформаційних і комунікативних процесів.

Висновки. У сучасних умовах глобалізації економічного життя розвинуті країни, де наука виконує роль головного економіко-відтворювального фактора, забезпечують свій розвиток за рахунок удосконалення існуючих технологій, техніки та використання принципово нових наукових досягнень. Міжнародний технологічний і науковий обмін, трансфер інтелектуального потенціалу – одна з ознак нашого часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна – XXI століття). – К.: Райдуга, 1994.
2. Бех І. Особистісно-зорієнтоване виховання: шляхи реалізації // Рідна школа. – 1999. – № 12. – С. 13 – 16.
3. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т. – К., 1976. – Т. 2.
5. Теория и практика личностного ориентированного образования. «Круглый стол»// Педагогика. – 1996. – № 5.
6. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Вибрані педагогічні твори: У 2 т. – Т. 1. – К., 1982.

УДК 374.71(410)

С.М. Коваленко

*Сумський державний
педагогічний університет*

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті узагальнено практику організації системи неформальної освіти дорослих в Англії, розкрито специфіку державної політики та напрямки діяльності громадських структур у забезпеченні відповідних освітніх потреб населення.

The research presented summarizes the British experience of informal adult education organization, reveals the peculiarities of the governmental policy and the directions of activity of the community institutions to satisfy non-professional educational needs of the population in England.

Основний принцип діяльності освітніх систем розвинених країн – це залучення громадянина до навчання, яке триває постійно, все життя. Реалізація цього принципу забезпечується комплексним поєднанням формальної та неформальної освіти, остання націлена на розвиток пізнавальної активності людини, розширення спектру її захоплень, збагачення духовного світу в цілому. Досвід незалежної України щодо підтримки та розвитку основних ініціатив, пов'язаних з освітою для самовдосконалення та підвищення загальнокультурного рівня, як свідчить практика, є фрагментарним та неструктурованим. Майже відсутня відповідна нормативно-правова база: у Законі України “Про освіту” у статті 49 говориться про самоосвіту громадян, у “Національній доктрині розвитку освіти” взагалі не згадується про позаінституціональні освітні можливості дорослих. У цьому контексті пропонуємо звернутися до практики організації неформальної освіти в Англії, яка на сьогодні є країною-орієнтиром у цьому питанні.

Запропонована проблема фрагментарно представлена у вітчизняних дослідженнях. Зокрема, проблеми неформальної освіти часто розглядаються через призму системи освіти дорослих (С.Г. Вершловський, А.П. Владіславлев, Л.П. Вовк, М.Т. Громкова, А.В. Даринський, С.І. Змеєв, Ю.Н. Кулюткін, Г.В. Лесохіна, В.Г. Онушкін, В.І. Подобед, К.К. Рамішвілі, Г.С. Сухобська); неперервної професійної освіти (С.Я. Батишев, Н.М. Дем'яненко, В.А. Єрмоленко, В.С. Ледньов, І.Л. Лікарчук, В.І. Луговий, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва). На матеріалі Англії подібного дослідження не проводилося, що і спонукало до відповідного аналізу стану позаінституційних форм навчання. **Метою** статті є розкриття досвіду організації неформальної освіти дорослих в Англії. Реалізація поставленої мети забезпечується **завданнями**: показати специфіку державної політики щодо забезпечення населення освітніми послугами несертифікованого типу; визначити місце та основні напрямки діяльності громадських структур у галузі неформальної освіти; запропонувати рекомендації щодо перспектив впровадження у вітчизняній освітній системі прогресивного досвіду британців.

В Англії, як і у більшості західних країнах, увага до проблем розвитку неформальної освіти як обов'язкового компоненту системи неперервної освіти загострюється у кінці 1960-х – на початку 1970-х рр. У більшості випадків неформальна освіта асоціюється з освітою дорослих, яка покликана компенсувати недоліки формальної освіти (шкільної,

професійної та вищої) та є засобом швидкого і своєчасного надання освітніх можливостей всім, хто відчуває у цьому потребу. Проте якщо на теоретичному рівні неформальна освіта дорослих отримала визнання в науково-педагогічних колах Англії ще на початку ХХ століття, то на емпіричному рівні втілення в життя ідеї неформальної освіти дорослих виявилось процесом набагато суперечливішим і тривалішим, що, слід зауважити, продовжується до цього часу.

Важливість навчання для культурного розвитку та духовного збагачення особистості підкреслюється у ряді провідних державних документів уряду Британії. Зокрема, “навчання заради навчання” сприяє: забезпеченню рівності освітніх можливостей, демократизації суспільства та формуванню громадянськості; зміцненню сімейних стосунків; самореалізації та активній участі в житті громади; розвитку духовності та створенню цивілізованого суспільства [5, 2]. Важливим фактором інтенсивного розвитку сектору неформальної освіти є його активна державна підтримка. Так, алокації уряду до неформальної освіти дорослих становлять: у 2001–02 рр. – 142 млн., 2002–03 рр. – 167 млн., 2003–04 рр. – 178 млн. ф.ст. [2]. Головними пріоритетами фінансування є: розширення навчальних можливостей для маргінальних груп населення; організація мережі консультаційно-інформаційних послуг; гнучкість освітніх програм; забезпечення рівності освітніх можливостей.

На сьогодні в Англії для позначення поняття «неформальна освіта» досить поширеним є термін “навчання дорослих та громадське навчання” – НДГН (Adult and Community Learning), загальне поняття, яке об’єднує різні за історичними та культурологічними традиціями форми освіти дорослих:

- гуманітарна та гуманістична освіта дорослих, до якої входить непрофесійна освіта та освіта з метою самовдосконалення;
- радикальна освіта дорослих, яскравим прикладом якої є програми розвитку жіночої освіти;
- громадська освіта, метою якої є залучення людей до участі в соціальному житті суспільства за місцем проживання;
- освітні ініціативи, метою яких є досягнення соціальної інтеграції шляхом розвитку певних умінь, наприклад покращення рівня базових умінь, умінь користування інформаційно-комунікаційними технологіями тощо [7, 2].

Отже, концепція “навчання дорослих та громадського навчання” розглядається англійською педагогічною спільнотою насамперед як засіб

усунення соціального відчуження та відродження громадської освіти. Крім того, сукупність всіх перелічених форм неформальної освіти дорослих дає можливість найбільш повно забезпечити реалізацію принципу широкого, універсального доступу до освіти всіх бажаючих, де особливе місце відводиться маргінальним групам, а також принципу гуманізації, що дає можливість людині використати освіту як гнучкий інструмент самореалізації.

Реалізація ідеї громадської освіти дорослих відбувається через розгалужену мережу навчальних закладів та установ, яка включає такі основні типи : відділення неперервної освіти при вищих навчальних закладах та коледжах подальшої освіти; Асоціація робітничої освіти; громадські коледжі та центри освіти дорослих; короткострокові коледжі пансіонатного типу; центри організації навчання та дозвілля на підприємствах; університети третього віку. Всі вони різною мірою є взаємодоповнюючими компонентами системи неформальної освіти дорослих і покликані задовольнити різноманітні освітні потреби людей. Їх діяльність характеризується нетрадиційним підходом до організації навчально-виховного процесу, стимулювання до самопізнання, саморозвитку та самоосвіти.

Неформальна освіта дорослих в Англії пройшла довгий, суперечливий шлях становлення та розвитку і набула інституційних форм лише на початку ХХ століття завдяки активній співпраці університетів, Асоціації робітничої освіти, місцевих органів у справах освіти та при широкій державній підтримці у вигляді відповідних постанов та законодавчих актів.

Останні 40 років спричинили значну структурну реорганізацію в діяльності більшості *університетських відділень з питань освіти дорослих*, що, з одного боку, відображує новітні тенденції впровадження глобальної концепції неперервної освіти, а з іншого – є процесом адаптації до соціально-економічної ситуації та державної освітньої політики. Практично кожний вищий навчальний заклад Англії має у своїй інфраструктурі окремий відділ або інститут неперервної освіти, що є результатом еволюції концепції освіти дорослих від процесу продовження післябазової освіти до того, який триває протягом всього життя. Навчальні програми орієнтовані на задоволення широкого кола потреб слухачів у особистому, інтелектуальному розвитку, підвищенні рівня вмінь, самовдосконаленні або в організації конструктивного дозвілля. Більшість

неформальних курсів є інтенсивними, тобто короткостроковими, та проводяться ввечері або під час канікул у формі роботи літньої школи з можливістю проживання у кампусі університету чи коледжу. З огляду на запровадження схеми нарахування залікових одиниць за попередній досвід навчання (APL) частина неформальних програм є акредитованими, що дає можливість отримувати кредити, які можуть у майбутньому бути враховані при проходженні формальних програм на здобуття ступеня, проте, як свідчать дослідження, більшість слухачів вибирають безкредитні програми з мотивів самозадоволення і не мають на меті здобуття кваліфікації.

Активним провайдером непрофесійної подальшої освіти є *Асоціація робітничої освіти* (АРО), яка з'явилася на ринку освітніх послуг для дорослих у 1903 р. та на сьогодні є найбільшим національним волонтерським добродійним центром, що організовує навчальні курси та програми у 650 філіях по всій території Об'єднаного Королівства. В рамках своєї діяльності АРО впроваджує три масштабні програми, дві з яких – загальна та громадська – орієнтовані на проведення неформальних курсів за інтересами. Загальна програма АРО забезпечує 55% безкредитних курсів у Великій Британії [1, 7].

Студенти загальних курсів об'єднуються у навчальні групи на основі спільного інтересу до певного предмету. У відділеннях АРО групі допомагають підібрати тьютора, який, як правило, є викладачем у місцевому коледжі чи університеті. В більшості випадків АРО співпрацює з багатьма навчальними закладами, приватними провайдерами та місцевими органами у справах освіти, що дає можливість забезпечити освітні потреби широкого кола споживачів. Курси організовуються напівзаочно – по 2-3 години ввечері або протягом вихідних. Місце організації зустрічі також може мати неформальний характер: це можуть бути громадські центри, сільські клуби, початкові школи і навіть кав'ярні.

Значний внесок у реалізацію принципу неперервності освіти дорослих та розширення участі в освітніх заходах в Англії здійснюють 30 *короткострокових коледжів пансіонатного типу* (short-term residential colleges), які пропонують інтенсивні вузькоспеціалізовані курси тривалістю від двох днів до двох тижнів з широкого кола предметів. Основними “плюсами” навчання в коледжі-інтернаті є можливість зосередитися виключно на навчально-пізнавальному процесі, зануритися в атмосферу освіти, “відпочити” від щоденної рутинної роботи та домашніх обов'язків. За мінімально короткий час студент має можливість отримати

максимум необхідної та цікавої для нього інформації. Основними напрямками навчання є: історія та археологія, іноземні мови, література, драматургія, музика, соціальні науки, природничі науки, інформаційно-комунікаційні технології, ремесла, здоровий спосіб життя та інші [8, 14].

Провідну роль в організації освітніх програм неформального характеру відіграють місцеві органи у справах освіти. Місцева влада координує діяльність ряду освітньо-культурних закладів для дорослих, до яких відносять, головним чином, *громадські коледжі та центри освіти дорослих* (ЦОД). Фокусом діяльності ЦОД є безкредитні програми, які покликані задовольняти потреби місцевої громади в особистому та інтелектуальному розвитку, самовдосконаленні або організації культурного дозвілля. Тривалість курсів варіює від декількох тижнів (так звані “дегустаційні курси”) до року. У більшості випадків перевага віддається курсам оволодіння мовами, практичними ремеслами, формування навичок ведення здорового способу життя та заняття спортом.

Новітніми формами освіти дорослих, що виникли в останню чверть ХХ століття у відповідь на об’єктивні потреби англійського суспільства у забезпеченні особистісного вдосконалення працівників робочого колективу та літніх людей, стали організації, що навчаються, та Університети третього віку відповідно.

З початку 1990-х років в Англії значного поширення набуває концепція “організації, що навчається”, яка, на думку британських вчених-педагогів, являє собою “такий тип організації, де навчання стало постійним, інтегрованим та є одночасним, що відбувається паралельно з роботою, процесом, результатом якого є прогресивні зміни у поведінці, знаннях та переконаннях його учасників” [3, 72]. В основі розвитку концепції організаційного навчання лежить теорія “людських ресурсів”, яка передбачає комплексну програму створення умов для інтенсифікації праці, мобілізації інтелектуальних та емоційних ресурсів особистості, використання всього людського потенціалу в інтересах виробництва. Одним із головних аспектів концепції є розвиток та вдосконалення людини на підприємстві, як в освітньому та професійному плані, так і в особистісному.

На сьогодні в Англії нараховується близько 1500 компаній, що впроваджують програми розвитку та підтримки персоналу (ПРПП) і можуть бути зараховані до числа “організацій, що навчаються”.

Багаторічний досвід та наукові дослідження дозволили виділити чотири блоки основних освітніх потреб персоналу: базові вміння, здоровий спосіб життя, підвищення рівня професійної кваліфікації та подальший професійний розвиток у навчальних закладах середньої спеціальної та вищої освіти. Більшість навчальних програм проводяться безпосередньо на базі підприємства у спеціально обладнаних приміщеннях із залученням викладачів місцевих коледжів, що фактично дає можливість навчатися “на робочому місці”, підвищуючи, таким чином, освітню мотивацію персоналу.

Ідея запровадження схем ПРПП передбачала впровадження навчальних програм, орієнтованих виключно на розвиток неформальної непрофесійної навчально-пізнавальної діяльності працівників. Останнім часом посилюється тенденція професіоналізації програм ПРДП, що почали включати курси підвищення кваліфікації, які безпосередньо стосуються професійних обов’язків на підприємстві.

Демографічні зміни, що відбуваються сьогодні у структурі англійського суспільства, – зниження рівня народжуваності, зниження показника смертності населення, збільшення тривалості життя – сприяють поступовому “старінню” суспільства, тобто збільшенню чисельності літніх людей. В Англії потреби людей пенсійного віку традиційно привертають до себе пильну увагу урядових та неурядових організацій, більшість з яких мають понад сторічну історію існування. На сучасному етапі спостерігається активне запровадження освітніх програм, орієнтованих на людей літнього (третього) та похилого (червертого) віку. Основними рисами сучасної освітньої системи, орієнтованої на літніх людей, є: активна державна підтримка освітніх програм, тісний взаємозв’язок з іншими підсистемами неперервної освіти, опора на теорію навчання дорослої (андрагогіка) та літньої (геронтологія) людини та підготовка відповідних педагогічних кадрів.

Цікавий досвід роботи з людьми літнього віку представляє в Англії *Університет третього віку (УЗВ)*, який органічно доповнює мережу неформальних закладів для похилих людей недержавного зразка. УЗВ має свої представництва, кожний з яких являє собою незалежний навчальний заклад, що управляється демократично обраним адміністративним комітетом. Сьогодні в Британії налічується 527 груп людей похилого віку,

в яких навчається 131 200 слухачів [6].

Провідним принципом роботи УЗВ є принцип, висловлений одним із засновників британської моделі руху за навчання у літньому віці Пітером Ласлеттом: “Ті, хто навчає, повинні також навчатися, а ті, хто навчається, повинні також навчати” [4, 5]. Таким чином, студенти одночасно є викладачами, а викладачі – студентами. Тьютори та організатори навчальних курсів, як правило, не отримують заробітної платні, а всі поточні витрати покриваються за рахунок членських внесків. Навчальні програми варіюють залежно від потреб та бажання учасників кожної окремої групи. Проте найпопулярнішими залишаються історія, іноземні мови, ремесла, музика та різноманітні форми фізичного вдосконалення.

Об’єднане Королівство входить до числа членів міжнародної асоціації університетів третього віку, яка була заснована у 1974 році та сьогодні налічує більш ніж 130 країн-учасниць.

Таким чином, англійська система неформальної освіти дорослих на сьогодні розвивається у контексті таких тенденцій: відродження традицій громадської освіти, в чому вбачається один із провідних шляхів подолання проблеми соціального та освітнього відчуження певних категорій населення (інвалідів, біженців, неграмотних, матеріально незабезпечених тощо); перенесення ідеї особистісного самовдосконалення у нові контексти (робоче місце, колектив) та створення роботодавцями оптимальних умов для саморозвитку своїх працівників; активний розвиток та підтримка навчальної діяльності людей пенсійного віку у руслі демографічних змін та соціально орієнтованої політики англійського уряду.

У цьому контексті вважаємо доцільним звернутися до позитивного педагогічного досвіду Англії і, зокрема, врахувати ряд рекомендацій:

1. Визнання неформальної освіти дорослих обов’язковою інтегральною складовою системи неперервної освіти та розробка відповідної нормативно-правової підтримки.

2. Сприяння подальшій варіативності освітніх можливостей для саморозвитку. Ідея організації, що навчається, передбачає перенесення навчального процесу в робочий контекст або на робоче місце.

3. Урахування освітніх потреб всіх вікових категорій громадян. На сьогодні в Україні громадяни пенсійного віку становлять близько 29%

(14,5 млн.), що вимагає від держави пильної уваги до їх освітніх потреб. На жаль, у нашому суспільстві склалися негативні стереотипи щодо навчання людей літнього віку. Проте саме після виходу на пенсію у людини з'являється достатньо вільного часу для активного політичного, культурного, соціального життя, в тому числі освіти.

У зв'язку з цим створення інформаційно-просвітницької системи для людей похилого віку повинно стати одним із стрижневих завдань державної освітньої політики, що може сприяти соціально-економічному розвитку країни та гармонізації суспільних відносин. При цьому, на нашу думку, така система повинна спиратися на теорію освіти літніх людей, базуватися на активній фінансовій підтримці як державних, так і громадських структур, орієнтуватися на конкретні потреби особистості даного віку та обслуговуватися спеціально підготованими педагогічними кадрами.

Перспективними напрямками подальшого дослідження можуть стати вивчення досвіду інших провідних розвинених країн щодо організації неформальної освіти, питання стимулювання та мотивації населення до саморозвитку, можливості застосування нетрадиційних та інноваційних форм навчання (дистанційне навчання, Інтернет освіта).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Annual Review 2002*. Workers' Educational Association. – London: WEA, 2002. – 44 p.
2. *Circular 02/16*. Funding. Consultation on Arrangements for Funding Adult and Community Learning from 2003/04. – London: Learning and Skills Council, 2002. – 32 p.
3. *Glossary of Adult Learning in Europe* / Ed. by P. Federighi. – Hamburg: UNESCO Institute for Education, 1999. – 130 p.
4. *Laslett P.* A Fresh map of life. – London: Weidenfeld, 1989. – 193 p.
5. *The Learning Age: A Renaissance for a New Britain*. – London: The Stationery Office, 1998. – 112 p.
6. UK 3AU National Website www.uk3au.uk.
7. *Watters K., Quilter R.* Sink or Swim? Guidance and Support in Adult and Community Learning. – London: Learning and Skills Development Agency, 2003. – 64 p.
8. *Winterton J., Winterton R.* Widening Participation in Learning through Adult Residential Provision: An Evaluation. – London: Eldwick Research Associates, 2002. – 96 p.